

KULTŪRINIŲ IR SOCIALINIŲ GRUPIŲ REPREZENTAVIMO KONTEKSTAI IR IŠŠŪKIAI

Vadovėliai mokiniams gali tapti kultūriniais tarpininkais, ypač tais atvejais, kai mokiniai neturi kontakto su ne vakariečiais ar bet koku kultūrinio ar socialinio „kitu“. Siekiant ugdyti atvirą ir nediskriminuojančią asmenybę, o kartu ir visuomenę, svarbu siekti įvairių kultūrinių ir socialinių grupių atžvilgiu įtraukaus vadovėlių ir mokomųjų priemonių turinio.

Teisėje diskriminacija dažniausiai įvardijama kaip teisių atėmimas arba suvaržymas. Švietimo kontekste, UNESCO 1960 m. konvencijoje prieš diskriminaciją švietime teigiama, kad terminas diskriminacija nurodo į atskirtį, apribojimą ar pirmenybę grindžiamą rase, spalva, lytimi, kalba, religija, politinėmis ar kitomis pažiūromis, nacionaline ar socialine kilme, ekonominėmis sąlygomis, kuri panaikina arba sumenkina lygybę švietime. Yra labai daug skirtingų formų tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos. Reprerentacijose jos reiškiasi labai subtiliai, dažnai socialiai priimtiniomis formomis.

Siūlome atkreipti dėmesį į kelias pagrindines su kultūrinių ir socialinių grupių reprezentavimu vadovėliuose susijusias problemas:

- Netinkami reprezentavimo būdai paremti istoriškai susiklosčiusiu vakarų dominavimu ir atkartojamais naratyvais apie kultūrinį „kitą“, kurie kuria ir palaiko eurocentristinį diskursą;
- reprezentacijos gali būti kuriamos tik tam tikros visuomenės grupės ir atspindėti tik jos pažiūras, normas ir pasaulio matymą;
- bei reprezentacijos gali iš viso nebūti.

Kas yra švietimo dekolonizavimas*?

Dėl ilgos kolonijinės istorijos ir besitęsiančių nekolonijinių geopolitinių santykių vakarai turėjo ir turi didžiulę galią kurti įvairias reprezentacijas ir diktuoti kitų kultūrų įvaizdžius, kurie yra dažnai pagrįsti mūsų pasaulėžiūra. Jei norime geriau suprasti daugelį su rase ir etniškumu susijusių reprezentavimo problemų matomų šiandien, mes turime atsigręžti į istorinį kontekstą ir galvoti apie kolonialumą. Kolonialumas nurodo į būdus, kuriais kolonijiniais laikais suformuoti galios santykiai ir požiūriai tebeformuoja mūsų visuomenę, žinojimą ir pasaulio matymą šiandien. Vienas ryškiausių to pavyzdžių yra eurocentristinis požiūris į kitus kraštus.

Eurocentrims - terminas nusakantis perspektyvą - žiūrėjimas vien iš Europos patirties prizmės ir matymas europinės kultūros kaip geriausios. Taip pat nusakantis galios santykius, pavyzdžiui, kai pasaulis skirstomas į pirmąjį ir trečiąjį - gana akivaizdu, kas suformuoja šį žinojimą save įvardindami pirmuoju pasauliu.

Pastaraisiais dešimtmečiais vis daugiau kalbama apie dekolonizaciją švietime. Tai, visų pirma, yra įvairių perspektyvų, istorijų, pusių įtraukimas į švietimo procesą. Dekolonizacijos švietime tikslas - parodyti pasaulio kompleksiskumą, o ne vieną tiesą, kuri yra visada vienokia ar kitokia ideologija. Todėl dekolonizuojantis švietimas yra ir kritinis požiūris į sistemą. Įvairių perspektyvų ir žinojimo būdų įtraukimas nereiškia, kad skirtingus požiūrio taškus nereikia vertinti kritiškai. Tai reiškia, kad įvairūs požiūriai, istorijos, žinojimo būdai yra pateikiami ir vertinami kartu su vakarietišku. Taip galime decentralizuoti naratyvus, pasakojimus ir žinojimo būdus.

* Dekolonizacija pasaulio kontekste suprantama, kaip 20a. antroje pusėje įsibėgėjęs Europos imperijų kolonizuotų kraštų išsilaisvinimas. Lietuvos kontekste dažniausiai siejama su okupacijomis. Plačiau dekolonizacija suprantama ir kaip kolonijiniais laikais vakariečių suformuotų kitų kultūrų įvaizdžių (reprezentacijų) atsisakymas.

Kaip dekolonizuoti mokomąsias priemones?

- Vertinant, renkant medžiagą visada pagalvokite kas, kaip ir kodėl kuria žinias? Kokių grupių perspektyvos čia atspindimos? Ko nėra?
- Kadangi žinojimas apie pasaulį ilgą laiką buvo kuriamas istoriškai privilegijuotų žmonių, paprastai vakariečių baltųjų heteroseksualių įgalių aukštesniojo statuso vyrų, labai svarbu įtraukti daugiau perspektyvų ne vien vakarietišką, ne vien baltųjų vyrų, ne vien lietuvių ir tt.;
- Naudokite istorijas kaip priemonę ir diskutuokite apie jas su mokiniais. Istorijose atsiskleidžia kontekstualumas, subjektyvios žmonių patirtys;
- Dažnai įvairių grupių reprezentacijose pasitaikančios problemos – homogenizavimas (socialinės ar kultūrinės grupės suvienodinimas priskiriant jai generalizuojančius bruožus nepašalinant vidinės grupės įvairovės), egzotizavimas/autentifikavimas (reprezentavimas vien tik per skirtumus, egzotišką ir autentišką kitoniškumą). Siekiant jų išvengti svarbu parodyti grupės ar kultūros įvairovę, vengti plačių generalizavimų bei įtraukti kuo daugiau skirtingų žmonių pasakojimų.
- Siekiant išvengti eurocentrizmo reprezentacijose, labai svarbus kontekstualumas ir refleksyvumas. Kultūra turi būti suprantama iš tos kultūros vidinės logikos, istorijos kompleksiskumo ir šiandienos konteksto. Siektina ugdyti mokinių savirefleksyvumą – gebėjimą svarstyti, kodėl apie kitas kultūras mes galvojame būtent taip, o ne kitaip.
- Kalbant apie regionų išsivystymą/neišsivystymą svarbu parodyti istorinį kolonijinį kontekstą kodėl regionai tapo skurdūs ir pristatyti kitokių gerovės suvokimo būdų, negu ekonominis vystymas. Turėkite omenyje, kad kai kurie terminai perteikia ir kuria hierarchijas ir diskriminaciją. Pavyzdžiui, terminai „primityvus“, „neišsivystęs/ besivystantis“ ir pan.
- Venkite tokių generalizavimų kaip, pavyzdžiui, azijiečiai, afrikiečiai, europiečiai.
- Venkite per daug plačių bendrinių terminų ir išsireiškimų, kurie gali atrodyti neutralūs, tačiau pernelyg supaprastina, suvienodina visuomenę ar įvairias grupes. Naudokite patikslinančius žodžius. Pavyzdžiui: naudokite „Daugelis krikščionių pasninkauja prieš Velykas“ vietoje „Krikščionys pasninkauja prieš Velykas“.

Galvodami apie mokomąją medžiagą, kelkite sau šiuos refleksinius klausimus:

- Kokius jausmus ir mintis jums sukelia kalbėjimas apie kolonialumą ir dekolonizaciją?
- Ar jūs jaučiate pasipriešinimą ar smalsumą? Kaip manote, kodėl?
- Koks jūsų disciplinos santykis su kolonijine praeitimi? Ar tai pakankamai aptariama ir atskleidžiama mokomajame turinyje?
- Kokiais būdais jūsų manymu Lietuvoje dažniausiai atsiskleidžia kolonialumas kalbant apie kitus kraštus ir kultūras, ir kaip tai atsiskleidžia jūsų disciplinoje?
- Kiek ir kaip mano kuriamas turinys formuoja tam tikrą pasaulėvaizdį? Koks yra tas pasaulėvaizdis?
- Kas ir kaip yra reprezentuojamas kaip „kitas“/ „kitoks“?
- Ar reprezentacijos mano kuriamamoje mokomojoje medžiagoje gali būti problematiškos kitų kultūrinių ar socialinių grupių atžvilgiu?
- Kaip mano kuriama mokomoji medžiaga įtraukia įvairias skirtingas perspektyvas, požiūrio taškus? Jei ne, kaip tai būtų galima padaryti?

Kaip nediskriminuoti įvairių kultūrinių ir socialinių grupių mokomajame turinyje?

Kadangi žinojimas ilgą laiką buvo kuriamas dominuojančios daugumos, mažumos neretai savęs neatranda mokymosi priemonėse. Mažumą galime apibrėžti kaip tam tikros teritorijos (valstybės, regiono ar kitos) demografinę grupę, kuri specifiniais bruožais išsiskiria iš gyventojų vyraujančiosios daugumos. Tokiais bruožais gali būti kalba, rasė, religija, etniškumas, socialinė statusas, seksualinė orientacija, galumas, net lytis. Pavyzdžiui, sociologai pabrėžia, kad mažuma nebūtinai yra kiekybinė – tai gali būti ir gyventojų grupė, pvz. moterys, turinti mažiau socialinių garantijų, švietimo, užimtumo, ekonominių, politinių ir kitų galimybių vyraujančiosios grupės (daugumos) atžvilgiu.

Interseksionalumo teorija teigia, kad įvairūs socialinio identiteto aspektai neegzistuoja atskirai, bet yra persipynę. Interseksionalumas yra dažnai aptariamas kalbant apie daugybines diskriminacijas (angl. *multiple discrimination*). Daugybines diskriminacijas nurodo, kad žmogus kuris vienu metu priklauso kelioms pažeidžiamoms grupėms gali būti diskriminuojamas vienu metu dėl įvairių identiteto aspektų, kurie vienas kitą veikia. Pvz: moterys ir mergaitės, kurios priklauso etninei mažumai, rasiniam „kitam“, yra kitokio galumo ir pan. susiduria su dar didesne diskriminacija ir yra dar mažiau reprezentuojamos.

Kaip nediskriminuoti įvairių grupių?

- Galvoti, kokios grupės yra reprezentuojamos ir nerepresentuojamos, bei kaip jos reprezentuojamos.
- Kiekybiniai parametrai – kiek moterų ir mergaičių, skirtingų etninių/rasinių grupių, galumo ir neįgalumo formų, skirtingos socialinės padėties žmonių yra įtraukiami į istorijų, pratimų, aprašymų, nuotraukų turinį? Kiek šių grupių žmonių yra informacijos šaltinių autoriai/-ės/*?
- Nerodyti tam tikrų socialinių ar kultūrinių grupių vien jų ar visuomenės problemų kontekstuose ar stereotipizuotose rolėse. Pavyzdžiui, kitaip galaus žmogaus – tik jo negalios kontekste ir tik kalbant apie negalią. Moters – buities, namų ir šeimos kontekstuose. Romų tautybės asmens – kriminalizuotuose kontekstuose.
- Bendraautorystė – kas ir kaip kalba už ką? Patys žmonės gali pasakoti istoriją, o vadovėlių bendraatoriai, konsultantai taip pat gali būti skirtingų etninių, kultūrinių ar socialinių grupių žmonės.
- Naudoti įtraukią kalbą: skirtingi įvardžiai lyties aspektu, pavyzdžiui, gydytojas/gydytoja bei atkreipti dėmesį kaip įvardinti nebinarinės lyties asmenis – mes siūlome formuluotę gydytoja/-as/* (* žymimi ne binarinės tapatybės žmonės). Įvardinant etnines grupes naudoti pačios grupės naudojamus savęs apibrėžimo terminus (romas, samis, inuitas).
- Mąstyti, kokia galutinė žinutė yra sukuriama apie vieną ar kitą žmonių grupę per tai, kaip konstruojamas tekstas, kokie žodžiai, vizualai naudojami, kokiame bendrame kontekste informacija pateikiama.
- Nepamiršti reprezentuoti interseksionalumo – kelių pažeidžiamų aspektų vieno žmogaus patirtyje, pavyzdžiui, neįgali juodaodė moteris.
- Įtrauktį galima kurti įvairiais lygiais – nebūtinai tik kalbant apie tam tikras kultūrines ar socialines grupes tam skirtose temose, bet ir matematikos ar fizikos uždaviniuose, įvairių vadovėlių iliustracijose, duodamuose skaityti kalbos tekstuose ir tt.

Galvodami apie mokomąją medžiagą, kelkite sau šiuos refleksinius klausimus:

- Kas reprezentuojama, kas nereprezentuojama ir kaip reprezentuojama mano mokomojoje medžiagoje?
- Kokias privilegijas aš turiu? Kaip tai lemia mano požiūrį į kitas grupes? Kaip tai veikia reprezentacijas vadovėliuose?
- Ar susimąsčiau, kad kai kurie mokiniai gali labiau save atpažinti mano kuriamame turinyje ir sieti save su juo, nei kiti. Kokie tai mokiniai? Kokių žmonių, patirčių, su kuriais mokiniai galėtų susisiekti gali trūkti mokomojoje medžiagoje?
- Ar pagalvojau, kaip vadovėlių turinys siaurai reprezentuodamas žmones, gali versti mokinius atitikti stereotipus? Kaip galėčiau tai pakeisti?
- Kokiuose kontekstuose vaizduoju įvairias socialines ir kultūrinės grupes? Ar šios grupės atsiranda įvairiuose kontekstuose? Ar nerodau šių grupių tik jų problemų kontekste, bet parodau ir kasdieninius įprastus vaizdus?
- Kaip, kalbant apie tam tikrą temą, kuriama žinutė? Į kokį naratyvą įpinami faktai ir kokią reprezentaciją bei galutinę žinutę tai kuria? Kaip tekstą papildo vizualinė medžiaga ir kaip ji veikia bendrą teksto ir vizualikos kuriamą turinį?

Parengta remiantis:

- Decolonising SOAS Learning and Teaching Toolkit for Programme and Module Convenors. 2018. Decolonising SOAS Working Group.
- Norm Criticism Toolkit. 2015. IGLYO.
- Making Textbooks Inclusive: a Focus on Religion, Gender, and Culture. 2017. UNESCO
- An Introduction to Decolonization and How You Can Contribute. Norwegian Students and Academics International Assistance Fund.